

LINNULENNULINE SÖÖST ÜLE KUMMALISTE PEALKIRJADE

Berk Vaher. Sõnastamatu lend sõnades. Kirjutusi kirjandusest I. Toimetanud Priit Kruus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014. 310 lk.

On ikka nii, et mees, kes elus midagi korra saatnud, aeg-ajalt seisatab ja tehtule tagasi vaatab. Nõnda on ka Berk Vaher oma ligikaudu viitteist arvustaja-aastat kokku võttes teinud valiku tekstidest, mida ta „endiselt ei tõrguks teistele (üle) lugeda pakkumast” (lk 3).

Saatesõnas nendib autor avameelselt, et arvukate kultuuriväljaannete veergudel on tema sulest aastate jooksul ilmunud mitmeidki „tükitöid” ja kirjutisi, millest ta tänasel päeval lahti ütleks. Sellest võib järeldada, et kriitik ei ole üksnes hingetu tekstikodeerimise aparaat, vaid lihast ja verest inimene, kes pidevalt juurde õppides võib oma vaateid elule ja kirjandusele ka ümber hinnata.

Kogumiku koostamisel on Vaher otsustavalt loobunud kõikvõimalikust „läbilõikelisusest”, kaasates raamatusse vaid seda, mis teda meie viimaste aastate kirjandusruumis on vaimustanud: „Pealkiri „Sõnastamatu lend sõnades” tähistab seda, mis minu jaoks neid autoreid ja teoseid ühendab: midagi, mis jääb alati üle; midagi, mis on tuntavalt nende sõnade vahel ja taga ning mida minu sõnad kunagi päriselt ei taba, ent mida aduda püüdes olen jõudnud seoste ja tõdemusteni, mis on kinnitanud mu usku lugemisse ja kirjandusse kui sellisesse” (lk 7). Peamiselt keskendub Vaher siin neljale autorile: Valdur Mikitalle, Mehis

Heinsaarele, Ervin Õunapuule ja Nikolai Baturinile.

Lühemate ja pisut kergekaalulisemate vahetsüklitena on Vaher nelja kirjniku käsitletute sekka paigutanud artikleid teistestki, kelle looming talle ühel või teisel viisil korda läinud. Olgu siin paljude teiste hulgast ära toodud Kiwa, Jaan Oks, Aare Pilv ja Lauri Sommer. Kokkuvõtvalt öeldakse nende kohta: „Katsetajad ja unistajad, veidrikud ja mõtisklejad, uued ja vanad hipid – mõnedki neist oma elutavadelt minust vägagi erinevad, aga oma kirjutatus kummati midagi omast pakkuvad; midagi, mida on tekkinud tahtmine hoida, kaitsa ja kuulutada” (lk 8).

Nõnda võib tõdeda, et Vaheri kriitilised tekstid pole sündinud grafomaanlusest, targutamislustist ega pelgast ärapanemise rõõmust, vaid kirest ja armastusest kirjanduse vastu. Samuti missioonitundest, mille eesmärgiks on isepäiste kirjanike loomingu avamine, leidmaks neile senisest rohkem lugejaid ja mõistjaid.

Kuid Vaher, olles ka ise kirjanik, ja mitte lihtsalt, vaid riikalik, katsetuslik ja mänguhimuline kirjanik, loobub otsustavalt lugeja käekõrval talutamisest ja tõmbab ta ettehoiatusega väljale, mis võib nii mõnelgi pea segi ajada. Kes on juhtunud lugema tema romaani „Lugulaul” (2002), teab hästi, millest käib jutt. Juba tema artiklite pealkirjad – sõnamängulised ümberütlemised ja mõistukõnelised ärakäimised – pakuvad poeetilist elamust.

Kogumiku avapeatükiks on käsitus Mikita „Äparduse rõomust” (2000), mis on ikka veel paljudele uudiseks ja nihestab endiselt lugejate kognitiivset taju. Pendeldab ju Mikita oma teooriate ja luulenäidete esitamisega ülima tõsiduse ja süüdimatu naljategemise vahel. Kõige tavalisemad objektid ja subjektid ning nende omavahelised seosed kangastuvad talle kui üha uued ja uued keelesüsteemid, mille mõistmiseks tuleb omakorda uusi keeli kombineerida. Ja mis kõige tähtsam: kõik mikitalik on läbi ja lõhki eestlaslik, meile ainuomane ja seega süvenemist väärt.

Järgnevadki Mikita kirjatöid analüüsivad artiklid, mille hulka kuulub ka vestlus Aare Pilvega, aitavad selle omapärase semiootiku ja lingvisti vaateid lugejaile lähemale tuua. Vaheri ja Pilve mõttevahetus kisub kohati küll hullutavalt keeruliseks, lausa edvistavaks, kuid edastab ometi teavet, mis Mikita mõistmiseks vajalik.

Mikita-tsükliks on omaette elamuseks varem Vikerkaares ilmunud „Suurväike Mikita. Ulmad, krutskid ja nukrusjõud”. Mõte, et suure Mikita tagant piilub välja väike Mikita, kes tema tekstides triksiterina tembutab ja segadust külvab, pani mind endamisi arutlema võimaluse üle, kuidas see võiks avalduda ja toimida teiste autorite puhul. Pole ju Mikita esimene eesti kirjanik, kes keele ilu ja mängulisuse mõistmisel peab peamiseks eelduseks lapsemeelsuse olemasolu. Juba Paul-Eerik Rummo „Lugemik, lugemiki” (1974) mängis julgelt meie armsa emakeelega, võttes appi kujundid ja värvid, mis rõhutasid teksti aimatavat mitmetähenduslikkust. Rummo suunas oma luulekogu targu lastele, kuid ometi on see äärmiselt mõjuv lugemiselamus ka täiskasvanutele. Ka Andres Vanapa luule võlus just oma ülima infantiilsusega, kuid tekitas sellele vaatamata raskemeelsust ja eksistentsiaalseid mõtteuide.

Mikita-tsüklile järgnevas vahetsükliis „Otsijad metsas I” on vahedaim Jaan Oksa loomingut käsitlev „Agraarprovintsi ökitav pigilind”, milles Vaher tõstab Oksa esile kui omaaegse Y-kirjaniku, kelle mõistmine ja kirjanduslukku paigutamine on tänaselgi päeval raskendatud. Vaher näib Oksa ühtaegu vihkavat ja armastavat. Vihkavat, kuna too on nii tume ja lootusetu. Armastavat, kuna too neurasteenik kirjutab nii paganama hästi. Minusugusele ääremaalasele, kes kodukülas tuhandeid sügistalviseid õhtuid veetnud, on Oks eriti hingelähedane olnud. Võime armastada boreaalset kaamost on antud vaid vähestele.

Heinsaare-tsükliks on põnevaimaks artikkel romaanist „Artur Sandmani lugu ehk Teekond iseenda teise otsa” (2005), milles Vaher viitab mitmetelegi seikadele, mida romaani lugedes maksab tähele panna. Artikli kirjutamise peamiseks ajendiks on saanud tollases kirjanduskriitikas laialt levinud arvamus, nagu oleks „Artur Sandmani loo” puhul, võrrelduna Heinsaare varasemate tekstidega, tegemist ebaõnnestumise või siis vähemasti tagasilangusega. Mäletan isegi, et pidasin „Härä Pauli kroonikaid” paremaks raamatuks kui „Artur Sandmani lugu”, ja sellega oli teema lõpetatud. Nüüd aga arvan, et nii erinevate raamatute paremusjärjestuse tekitamine on lihtsalt küündimatu ja süvenematu lähenemine. Niisama ekslik on eeldada, et üks kirjanik, kes kord tunnustust toova „nõksu” on kätte saanud, peab kindlale rajale pidama jääma. Iseenda tundmatu kohas vette viskamine on just see, mis kirjanikku karastab.

Vaher käsitleb ka suurt ja väikest Heinsaart, võrreldes neid vastavalt ka suure ja väikese Mikitaga. Ja Vaher kirjutab sellestki, et Heinsaar armastab kangesti progressiivroki plaate kuulata ja see kirk avaldub ka tema tekstides: „Ja Mehise juttudelegi pole võõras sellele stiilile omane traditsiooniliste vor-

melite ja kõlade virtuooslikult lennukas edasiarendamine, müütiline elegeilisus, fantasmagoorne nostalgia, numeroloogiline pedantsus” (lk 92–93). Olin isegi Heinsaart lugedes mõelnud, et tema maastikud on nagu Yesi meloodiad, tegelased nagu King Crimsoni lauludes ette tulevad tüübid ja üldine maailmatunnetus nagu Jethro Tulli hedonistlik elufilosoofia. Märksõnad, mida Vaher siin kasutab, sobivad tõepoolest suurepäraselt nii Heinsaare loominguga kui ka progressiivroki iseloomustamiseks. Omalt poolt võin veel lisada, et Heinsaare lugemine võib õpetada Tartut teisiti tajuma: nii mõnedki paigad, millest muidu ükskõikselt mööda jalutaks, tunduvad äkitselt maagiliste võimalustena astumaks käesolevast mõnda võimaliku maailma.

Kogu lugemise vältel, vaatamata sellele, et mitmedki kirjutised on tõepoolest kaasahaaravad, ei suutnud ma vabandada kärsitusest. Tahtsin järjest lugeda ja ometigi ruttu jõuda Baturini-tsüklini, mis paikneb raamatu lõpus. Baturin on aga kirjanik, kelle looming on mulle viimastel aastatel eriti korda läinud. Samuti ei saa ma mööda minna asjaolust, et olen isegi kord Vaheriga Baturini asjus ühe kirgliku debati maha pidanud, kus rohkete eriarvamuste juures olime kindlalt ühel nõul selles, et Baturin kuulub nende kirjanike hulka, keda mõõndusteta „suureks” võime pidada. Asi seegi!

Baturini loominguga kohta on väga raske midagi paikapidavat ütelda, sest niipea, kui oled selle kohta midagi lausunud, avanevad ahelreaktsioonina üha uued ja uued asjad, mille kohta peaks jälle midagi ütlema. Lausub ju Vahergi oma arutelus Jan Kausiga midagi ligilähedast: „Baturini vägevamaid teoseid

lugema hakates olen ikka esimestest lehekülgedest päale kogenud vaimustavat jahmatust: mis see siis nüüd on? [...] Siin on kõike nii võrratult **enam**” (lk 233).

Meelde jäävad on artiklid, mis puudutavad helide maailma romaanis „Ringi vangid” (1996). Seda teost lugedes mõlesin isegi, et sellest saaks väärt filmi, mille helikujundaja võiks võimalikult täpselt järgida Baturini kirjeldatud helisid. Nõnda saaks luua ainukordse atmosfääri täis sümboleid, tähendusi ja küllap ka midagi tumedat ja haaramatut, mis igasuguse analüüsi kiuste ikka ja alati Baturini teostesse alles jääb.

Lihtsalt väljendudes peitubki Baturini teoste suurim võlu nende filmikkuses, tema kolm viimast romaani „Sõnajalg kivil” (2006), „Delfiinide tee” (2009) ja „Lendav hollandlanna” (2012) kangastuvad minu teadvuses ikka ja jälle võimalusena võimsast animatriloo- giast, milles kirjaniku pöörane fantaasia ja keelekasutuski saaksid täies ulatuses voli. Nende veel kujutuslike joonisfilmidega võiks eesti kirjandus saada maailmamastaabis lõpuks oma kindla koha. Usun, et sellega oleks ka Vaher nõus. Mõned teemat arendades osutabki Vaher sageli intrigeerivatele kõrvalharudele, mis üht või teist kirjanikku käsitledes hakkavad põhiteemast eemale kiskuma, kuid väärivad kindlasti eraldi uurimist. Ta pole oma ideedega kitsi ja ütleb mitmes kohas, et üht või teist teemat võiks „keegi tulevikus” uurida. Nii et lugegem Vaheri artikleid ja jälgigem neid peatumisi ristteedel.

OTT KILUSK